

Mojca Ravnik⁺

**IZSLEDKI GEOGRAFSKIH RAZISKAV IN KULTURNA DEDIŠČINA V
ZALEDJU KOPRSKE OBČINE**

Varstvo naravne in kulturne dediščine je interdisciplinarna dejavnost, zato je na področju konzervatorstva težko govoriti o razmerju med geografijo in etnologijo. To razmerje je v vsakdanjem delu zakrito in vpleteno v mrežo odnosov med različnimi strokami. Glede na vsebino problemov, ki jih obravnava konzervatorska stroka, je razmerje med geografijo in etnologijo mogoče obravnavati predvsem kot razmerje med naravno in kulturno dediščino. V referatu želim prikazati, kako so nekateri izmed pojavov, ki jih preučuje geografija, povezani z varstvom kulturne dediščine, in kako se lahko izsledki ene ali druge stroke okrepijo in izostrijo, če jih med seboj povežemo in primerjamo.

Uporabila sem gradivo in izsledke raziskav, ki sta nastali pri Inštitutu za geografijo Univerze v Ljubljani: Dušan Plut, Preobrazba geografskega okolja v Koprskem Primorju. II. faza. Ljubljana 1977 in Ivo Piry, Demografska gibanja na Slovenski obali. Ljubljana 1983, na drugi strani pa sem črpala podatke iz elaborata Območja varstva kulturne in naravne dediščine občine Koper 1986-2000, Medobčinski zavod za spomeniško varstvo Piran 1985. Ta besedila so nastajala za različne namene in njihovo strokovno poglobljenost težko primerjamo, saj sta geografski raziskavi izrazito znanstveni, elaborat MZSV Piran pa je dokument posredovanja strokovnih vrednotenj za družbeno planiranje in se podreja za to predpisani metodologiji.

⁺ Mag., etn. kons., Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, 66330 Piran, Trg bratstva 1

Ker so načini, po katerih se kulturna dediščina uveljavlja v planskih dokumentih, splošno manj znani, moramo na kratko pojasniti, da dolgoročni plani občin, v skladu z Zakonom o sistemu družbenega planiranja in o družbenem planu SR Slovenije (Ur. list SRS, št. 1, 1980), vsebujejo temeljne usmeritve o namenski rabi prostora z opredelitvijo namena in obsega "območij za posamezne dejavnosti, med katerimi so tudi območja varstva naravne in kulturne dediščine." Tudi Zakon o naravni in kulturni dediščini (Ur. list SRS, št. 1, 1981) predpisuje, da "nosilci družbenega planiranja določajo in usmerjajo varstvo naravne in kulturne dediščine v planskih aktih". V teh aktih morajo biti navedeni tisti deli kulturne dediščine, ki so že razglašeni za spomenike in vsa druga kulturna dediščina, ki naj se zlasti varuje.

Lani smo na Medobčinskem zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine izdelali elaborate "Območja varstva kulturne in naravne dediščine" za družbene plane občin Koper, Izola in Piran v obdobju 1986-2000, kar pomeni, da smo opredelili in opisali kulturno dediščino v vseh treh občinah in jo tudi opremili z varstvenimi režimi in razvojnimi usmeritvami.¹ Elaborati za posamične občine se delno razlikujejo po različni stopnji izdelanosti dosedanje, že sprejete dokumentacije, vendar pa smo v vseh teh elaboratih upoštevali predvsem prostorsko pomembne sestavine kulturne dediščine. Osredotočili smo se na varovanje naselbinskih območij², posamične objekte pa smo vključili samo, kadar so zunaj širših območij (n.pr. mlini, osamljene domačije, zaselki in ohranjeni ambientni v sicer degradiranih naseljih). Za pričujoči referat sem izbrala elaborat za občino Koper predvsem zato, ker ima Koper najobširnejše zaledje z najpestrejšo in etnološko visoko pričevalno naselbinsko kulturo in stavbarstvom.

Izmed mnogih vprašanj, o katerih najdemo podatke v vseh treh besedilih, sem jih izbrala samo nekaj za zgled prepletanja

gospodarske, socialne in demografske problematike s kulturno kontinuiteto v delu slovenske Istre. Od geografskih raziskav sem izbrala več poglavij iz besedila Iva Piryja, ker je novejše in vsebuje tudi podatke o štetju prebivalstva l. 1981 in ker je prav kontinuiteta prebivalstva, ki naseljuje nepremično dediščino, ključna podlaga njenega preživetja.

V elaboratu Območja varstva kulturne in naravne dediščine občine Koper 1986-2000 smo v poglavju 1. Kulturna dediščina, v podpoglavjih 1.2. Naselbinska območja, 1.3. Zgodovinska in memorialna območja in 1.5. Etnološka dediščina obdelali 64 naselij. Zaporednih števil je sicer več, ker smo ponekod zaselke istega naselja navajali posebej. O teh naseljih smo poiskali podatke v raziskavi demografskih gibanj na Slovenski obali v tabeli 1, ki prikazuje gibanje števila prebivalstva v obdobju 1948-1981 po KS in po naseljih. Ugotovili smo, da izrazito prevladujejo naselja z indeksom gibanja prebivalstva med l. 1953 in l. 1981 pod 100 %, kar pomeni, da je v veliki večini teh vasi danes manj prebivalcev kakor leta 1953. Izjema je pet naselij z visokim indeksom (nad 130 % Dekani, Plavje, Elerji, Spodnje Škofije, največ pa Bertoki 208 %), ki pa so vsa ali v bližini meje ali v okolici Kopra, kjer je število prebivalcev naraslo zaradi močnega priseljevanja. Ta naselja so se širila nenačrtovano in samo tu in tam najdemo v njih skromne ambiente, ostanke nekdanje krajevne identitete.

Med drugimi 59 naselji jih ima največ (13) indeks 60-70 %, sledi skupina (10) naselij z indeksom 40-50 %, po 7 jih ima indeks med 30-40 %, 50-60 % in 70-80 %, 6 jih ima indeks 20-30 %, 4 imajo indeks 90-100 %, 2 naselji imata indeks 10-20 %, 2 80-90 %, eno naselje pa ima indeks pod 10 %. Največ naselij z dragoceno kulturno dediščino ima torej indeks gibanja prebivalstva med l. 1953 in 1981 med 40-80 % (44 naselij od 64).

Triindvajset od štiriinšestdesetih naselbinskih območij smo predlagali za razglasitev spomenikov (enaindvajset naselbinskih in dve zgodovinsko memorialni)³, ker se še posebej odlikujejo z bogato naselbinsko kulturo, skladnostjo z naravnim okoljem, krajinsko opaznostjo, ohranjenostjo stavbne dediščine in etnološko pričevalnostjo. V tej skupini je prevladovanje nizkega indeksa gibanja prebivalstva še izrazitejša. Med njimi ni niti enega, ki bi imelo med letoma 1953 in 1981 indeks nad 100 % (pet od 60-70 %, po štiri 50-60 % in 40-50 %, trije 30-40 %, dve 20-30 % in eno 10-20 %).

Največ območij kulturne dediščine je v KS Črni kal (16), sledijo KS Gračišče (14). Šmarje (10), Gradin (7), Marezige (6), Škofije (4), Boršt (3), Pridvor (2), Bertoki (1) in Dekani (1). KS so po velikosti različne in po tipu naselij, ki jih obsegajo, zelo raznovrstne. Če pogledamo še delež območij kulturne dediščine v celotnem številu naselij v posamičnih KS, si prvo mesto delijo KS Bertoki, Boršt in Dekani, sledijo KS Črni kal, Škofije, Gradin, Marezige, Gračišče, Šmarje in Pridvor. Vendar zaporedje po KS tudi v tem primeru ustvarja napačen vtis. Bertoki, na primer, ki so stihjsko razraščeno naselje z indeksom rasti med l. 1953 in 1981 208 % in kjer je kulturna dediščina skopa in razvrstena, so se znašli na vrhu lestvice, skupaj s KS Boršt, ki je po vseh kriterijih, ki nas tu zanimajo, na nasprotnem robu.

Najbolj zgovorna je lestvica z zaporedjem KS po številu naselij, ki jih predlagamo za razglasitev spomenikov. Nekaterih KS tu ne najdemo več. Odpadli so Bertoki, Dekani in Pridvor, na prvem mestu pa je Črni kal, sledijo Šmarje, Gračišče, Boršt, Gradin, Marezige in Škofije. Po deležu naselij, predlaganih za spomenike, v celotnem številu naselij v posamezni KS, pa je prva KS Boršt, sledijo Gradin, Črni kal, Šmarje, Gračišče, Škofije in Marezige. Bolj ko torej izločamo

vse kvalitetnejša naselja, z vse nižjim indeksom imamo opraviti. O istih KS, ki smo jih tu navedli prav na vrhu, govori raziskava o demografskih gibanjih na Slovenski obali takole: "Poseben položaj imajo demografsko najbolj ogrožene KS Boršt, Gradin, Gračišče ter deloma Črni kal. V primeru, da bi se sedanji trend gibanja prebivalstva v navedenih KS ohranil tudi v prihodnje, bi se pojavilo vprašanje obstoja nekaterih naselij na tem območju." (Piry, 1983).

Podatki kažejo, da so bila prav naselja, ki jih odlikujejo najvišje vrednote, žrtev neuravnovešenega gospodarskega in družbenega razvoja, ki ga geografski raziskavi mnogostransko osvetljujejo. Tako pravi avtor raziskave o preobrazbi geografskega okolja v Koprskem Primorju: "Le nekaj kilometrov od gosto poseljenega obalnega pasu s številnimi gospodarskimi panogami pa se začinja ruralno okolje s podobnimi problemi kot jih poznamo v tistih slovenskih pokrajinah, kjer je šele pred kratkim prišlo do razkroja klasične agrarne strukture. Verjetno ni presmela trditev, da lahko nekatere predele bolj oddaljenega, od živahnih gospodarskih tokov odmaknjenega ruralnega okolja Koprškega Primorja z več kot 80 % kmečkega prebivalstva uvrstimo med manj razvita področja v Sloveniji." (Plut, 1977).

Isti avtor podaja tudi prostorsko in družbenogeografsko regionalizacijo Koprškega Primorja s faktorsko analizo (Plut, 1977). Naselja z najdragocenejšo nepremično dediščino najdemo na karti družbenogeografske regionalizacije predvsem v tipih IV, V, VI in VII. KS Boršt, ki je v vrhu lestvice KS po deležu predlaganih spomenikov, sodi v tip IV, kamor sodijo "k.o. s 30-50 % kmečkega prebivalstva, kjer je prišlo zaradi odmaknjenosti od centrov zaposlitve do množičnega izseljevanja v obalni pas. Število kmečkih gospodinjstev z več kot 5 ha zemlje je sicer večje kot v obalnem pasu, vendar razparceliranost in manjši naravni potencial ne nudita

dovolj možnosti za preživljanje večjega števila kmečkega prebivalstva in se pričakuje še nadaljnja deagrarizacija." (Plut, 1977). KS Gradin, ki po deležu naselij, predlaganih za spomenike, sledi KS Boršt, pa sodi v tip VII, ki označuje "k.o. na Pregarski planoti, ki je prometno najbolj odmaknjena. Delež kmečkega prebivalstva se giblje med 75 in 90 % in se zaradi slabih naravnih razmer pričakuje deagrarizacija in delno izseljevanje prebivalstva, ki se je začelo zaradi prometne odmaknjenosti. (Piry, 1983). Druge KS z naselji, predlaganimi za spomenike, sodijo v tip V in v tip VI, za katera so značilne milejše poteze izseljevanja in močnejša deagrarizacija.

Med geografskima raziskavama, ki ju obravnavamo, je šest let razlike. Prva je obdelala popis prebivalstva l. 1971, druga pa je razpolagala tudi s podatki popisa l. 1981. Vendar pa podoba razmer, ki jih slika prva, druga samo še dopolnjuje. To velja tudi za poteze v socialnoekonomski sestavi prebivalcev v vaseh, ki jih odlikuje najvrednejša kulturna dediščina. KS Boršt in Gradin sta še vedno, poleg KS Marezige, najbolj kmečki v koprski občini. Ob tem je zanimivo vedeti, da so se visoki deleži kmečkih gospodinjstev "ohranili v tistih KS, ki so imele tudi ob popisu l. 1961 največje deleže kmečkih gospodinjstev. Ohranjevanje visokega deleža kmečkih gospodinjstev v obalnem zaledju je predvsem posledica značilne starostne strukture posameznih socialnoekonomskih tipov gospodinjstev. Za ostarela kmečka gospodinjstva je značilno, da se niso mogla vključiti v proces preobrazbe podeželja na osnovi socialne mobilnosti, ki je bila pogojena s prostorsko mobilnostjo prebivalstva." (Piry, 1983).

Starostna struktura prebivalstva je v isti raziskavi prikazana v več kategorijah družin in gospodinjstev. (Piry, 1983). V vseh KS je največ mladih gospodinjstev, glede na doslej povedano pa ne preseneča, da je njihov delež najnižji prav

v KS Boršt, ki je na vrhu naše lestvice.

Podatkov in izsledkov, s katerimi bi lahko osvetlili še celo vrsto vprašanj o gospodarskem in družbenem položaju nepremičnine kulturne dediščine v kmečkih naseljih v slovenski Istri, je v obeh geografskih raziskavah še mnogo. Za ta prikaz sem uporabila nekaj tistih, ki najočitneje kažejo težavnost položaja. Naselja z izredno pomembno kulturno dediščino v koprski občini označujeta gospodarska stagnacija in demografsko upadanje. Procesi, ki so privedli do takega stanja, so gospodarsko politične narave, in tudiboljšanje razmer je v rokah gospodarske politike. Potem ko je leta odvzela možnost gospodarskega in družbenega napredka kmečkemu prebivalstvu, ki naseljuje vaška naselja, je zapisala propadu tudi nepremično kulturno dediščino. Brez dvoma pa je tej politiki v prid dejstvo, da si občasno razne humanistične stroke druga drugi prtijo krivdo za položaj, ki je v osnovi politične narave.

Z združevanjem podatkov in izsledkov geografskih raziskav in elaborata o varstvu kulturne in naravne dediščine smo ugotovili, da ima večina naselij, ki so uvrščena v kulturno dediščino občine Koper, najnižje indekse gibanja prebivalstva. V tistih naseljih, ki smo jih predlagali za razglasitev spomenikov, pa sta padanje števila prebivalcev in visoka starostna struktura z nizkim deležem mladih družin še izrazitejša.

Razvitost naselij in ohranjenost kulturne dediščine se torej izključujeta. V krajih z razvito prometno mrežo, z urejeno infrastrukturo, z možnostmi zaposlitve in gospodarskega in družbenega napredka so ambienti degradirani in razen redkih osamljenih, večinoma zanemarjenih detajlov, v njih ni najti sledov krajevne identitete. Glede na povedano je gospodarski in družbeni napredek nezdržljiv s kulturno

kontinuiteto, saj je kulturno dediščino obšel ali pa jo je uničil. Kvaliteta takega razvoja še ni ocenjena in tragičnost njegovih posledic še ni izmerjena, zadevata pa prav področji, ki ju preučujeta geografija in etnologija - naravno okolje in kulturo v najširšem smislu načina življenja.

Opombe

- 1 Varovanje v nobenem primeru ne pomeni prepovedi kakršnih koli posegov in nikakor ne poskuša zavreti razvoja, kakor skušajo mnogokrat prikazati nosilci interesov v prostoru. Pomeni le zahtevo, da posegi upoštevajo obstoječe vrednote.
- 2 Naselja smo vrednotili z različnih strokovnih vidikov (etnološkega, umetnostnozgodovinskega, zgodovinskega, urbanističnega), vendar jih v elaboratu nismo opredeljevali po strokah. Prav zato smo uporabili kategorijo naselbinskega območja, ker omogoča sintezo vrednotenj različnih strok.
- 3 Dokončnega izbora še nismo opravili, zato je možno, da bo končno število naselij nekoliko višje ali nižje.

Ivo Piry, 1983, Demografska gibanja na Slovenski obali, Ljubljana, IGU, s. 89.

Dušan Plut, 1977, Preobrazba geografskega okolja v Koprskem Primorju, Ljubljana, s. 6.